Petra – Kronjuvelen i nabatéernas rike

Mellanöstern har utgjort en viktig landbrygga mellan tre kontinenter med livlig handel österifrån. Dyrbara varor som kryddor och aromatiska örter, rökelse och myrra fraktades i stora kamelkaravaner från hamnstaden Aila (dagens Akaba vid Röda havet) norrut till Döda havet och passerade den klippiga handelsstationen Petra, mitt ute i den jordanska öknen. Som handelscentrum blev Petra en framgångsrik och enastående praktfull huvudstad för nabatéernas kungarike under flera hundra år.

På 500-talet före vår tideräkning utvecklade den nybabyloniske kungen, Nabonid, Petras arkitektur som den lokala arabiska befolkningen snart tog efter. När kungen lämnade området, hade araberna börjat hugga ut fasadmönster ur klipporna enligt assyrisk förebild. I området bodde två semitiska stammar: ett tidigare bosatt kopparproducerande folk, edomiterna, och de senare inflyttade nabatéerna som kommit dit från nordvästra halvön av det som då var mest känt som kungariket Saba med säte i söder på dagens Arabiska halvö. Nabatéerna var nomader och levde av boskapsskötsel. Edomiterna nämns redan i Gamla testamentet genom judarnas kung David som upprepade gånger förde krig mot dem. Kung Salomos erövringar förslavade till slut edomiterna vilket medförde stora rikedomar till Jerusalems kung i mitten av 900-talet före vår tideräkning.

De nomadiska nabatéerna i Petra blev med tiden skickliga i allt vad de företog sig från fjärranländers handel till stadsbyggnad med bevattningssystem; de blev även kända som fredliga statsdiplomater mellan områdets stridande klaner. De skötte helt och hållet karavanhandeln med väldofter som harts och kryddor, och de rådde om vägarna som ingick i den södra Sidenvägen. Att karavanerna hade med sig dyra och exklusiva laster av rökelser kom därför vissa sträckor att kallas Rökelsevägen. Från Döda havet fraktades jordbeck till Egypten där becket användes till balsamering som egyptierna blev kända för. Från början var nabatéerna endast ansvariga för att varorna togs från Petra till Gazahamnen och Alexandria men de avancerade sig snabbt att ta över också det politiska ansvaret för alla områdets gränsövergångar från Damaskus i norr till Hegra[1] i söder.

Oavsett vem som styrde i Främre Orienten tog nabatéerna till sig influenser från såväl hellenistisk, romersk och bysantinsk kultur samtidigt som de hade upprättat egna kungar och utökade sitt områdes välstånd. Enligt grekiska militärrapporter från Alexander den stores tid talade nabatéerna en arameisk dialekt och hade ett eget skriftspråk[2]. Nabatéerna skrev även

---

[1] Dagens Madain Saleh (även A-Hijr) i Medinaregionen som enl. Koranen var stammen Thamuds säte. Platsen med imponerande byggnadsruiner (av 131 nabatéiska gravmonument) upptogs till UNESCO:s världsarvlista 2008.

[2] Thamudisk skrift. Ett namn som språkforskare myntade på 1800-talet efter den fornarabiska civilisation på Arabiska halvön (se not 1).

med arameiskt och grekiskt alfabet vilket visar deras anpassning till det rådande bruket i omgivningen.

Kleopatras planer

Ett historiskt kärleksdrama utspelade sig i anknytning till nabatéernas rike under den romerska fältherren Marcus Antonius (83–30 f.v.t.). Både judarnas kung Herodes och nabatéernas kung Malichos hade år 41 före vår tideräkning svurit trohet mot Rom i utbyte mot romarnas beskydd för att upprätthålla stabiliteten i området. Vid denna tid hade Antonius passion blommat upp till den undersköna egyptiska drottningen Kleopatra (som efter mordet på Julius Caesar hade flyttat från Rom tillbaka till Egypten). Kleopatra bad Antonius att ge henne som gåva både Judéen och nabatéernas Arabien. Det blev för magstarkt för Antonius att undanröja två lydkungar som han dessutom inte hade något att anmärka mot. Han gick delvis Kleopatra till viljes och gav henne delar av Fenicien och Jerikos balsaminlundar, men även delar av Arabien. Äregirig som Kleopatra var fick hon senare Antonius att beordra Herodes att starta ett fälttåg mot Malichos för smärre obetalda skulder. Hennes syfte var att undanröja dessa kungar och annektera båda rikena till Egypten. Men historien vände sig emot både Antonius och Kleopatra och intrigerna fick sitt tvära slut med deras död år 31 före vår tideräkning.

Slutligen invaderade den romerska kejsaren Trajanus nabatéernas land år 106, som då sträckte sig ända upp till Damaskus i norr. Romarna övertog Petra utan att behöva kriga. Nabatéernas rike blev romarnas provins Arabia (Arabia petraea[3]) och staden Bostra i norr utsågs till den nya huvudstaden. Petra fick dock hederstiteln *metropol* där nabatéernas hov stannade. Redan på 300-talet före vår tideräkning hade Syriens grekiske härskare försökt erövra Petra, men misslyckades. Däremot accepterade nabatéerna grekiska kulturinslag i sin byggnadskonst. Under romarnas tid växte Petras välstånd ytterligare och romerska byggnadsverk restes i staden, till exempel gården med pelargången i stadens centrum.

Petras dominans upphör

Nya handelsvägar i norr kom emellertid att förbinda Persiska viken med Medelhavet vilket minskade Petras betydelse under 500-talet. Köpmännen i Petra hade redan tidigare börjat flytta norrut till städerna i Dekapolis[4] och staden Petra föll i glömska för utomstående. När de sista korsfararna lämnat Palestina på 1200-talets slut lydde nabatéerna under Bysantiska riket[5]. Dessutom drabbades området ofta av jordbävningar vilket fick invånarna att lämna sina boplatser. Det dröjde ända till år 1812 innan en schweizisk resenär Johann Ludwig Burckhardt lyckades ta sig till staden och återupptäcka den. Där bodde beduiner som hade hållit tyst om sin heliga stads existens för yttervärlden.

Burckhardt var egentligen på väg med sin expedition till Afrika genom Främre Orienten när han av en tillfällighet i Wadi Musa (Mose dalen)[6] hörde beduiner tala om en mystisk och hemlig stad. Han hade lärt sig arabiska, låtit sig omskäras och var förklädd till en muslimsk köpman från Indien, Ibrahim ibn Abdullah, och för att bättra på sin arabiska och sina kunskaper i Korantexter hade han i flera år stannat i Syrien innan han fortsatte söderut. Under sin resa hade han i hemlighet gjort anteckningar om den mystiska staden och bad om de lokala beduinernas tillåtelse att få hedra profeten Arons grav på berget Jabal an-Nabi Haroun

---

[3] Södra delen av den arabiska halvön som hörde till kungariket Saba kallade romarna för Arabia Felix, det Lyckliga Arabien.

[4] Stadsförbund mellan tio fristående handelsstäder i Mellanöstern.

[5] Åren 395–1453.

[6] Nära Petra. Enl. sägnen slog Moses här vatten från berget för sitt folk på väg till det utlovade landet. Napatéerna kallade området Regem.

(Arons berg) i närheten för att då måst behöva ledas in i Petra. Det var en vädjan som beduinerna inte kunde neka honom trots att de alltid var misstänksamma mot främlingar. Burckhardt blev den förste européen att besöka den hemliga rosenskimrande klippstaden.

Fem år senare medan Burckhardt i Kairo väntade för att kunna bege sig till Sahara passade han på att göra ett besök i Mekka. Vid återkomsten dog han i dysenteri 1817 och begravdes på Kairos muslimska begravningsplats med sitt antagna namn. Ingen misstänkte att han varken var muslim eller arab.

Till Petra

Vägen till Petras inre vindlar sig genom en 1200 meter lång smal klippgång kallad Al-Siq. Klippan är 40 meter hög och uthuggen i flera våningar, vissa toppar är 80 meter höga. Förr kom nederbörden alltid med häftiga skyfall och vattnet forsade genom denna trånga bergsklyfta. Men nabatéerna blev mästare i att samla vattnet i cisterner, fördela det i rännor och föra det vidare genom keramikrör. Med hjälp av avancerad bevattningsteknik byggde de akvedukter med vars hjälp de kunde bedriva jordbruk långt ute i ökenområdena.

På båda sidorna av ravingången finns uthuggna vattenkanaler som med hjälp av jordens dragningskraft med markens minimala lutning ledde vattnet till områdets vattenposter. Klippornas färg skiftar beroende på hur ljuset faller. Några beskriver Petra som rosenröd. I solnedgången får området nära nog magiska färgskiftningar. Bergarten består av porös sandsten och har därför utsatts för vindens erosion.

Staden måste skyddas mot väder och vind och även mot dess beundrare anser forskare idag. Ingenjörer från hela världen planerar en ombyggnad av nabatéernas dammar och vill påskynda en restaurering av stadens gamla vattenledningssystem för att närmare kunna studera de forna Petrabornas genialiskt tekniska lösningar för att samla och ta vara på regnvattnet.

Ravinklyftan smalnar och upplevs snarast som bisarr och när man minst anar står man ute ur klyftan, kommen ur mörkret till ljuset som på ett illusionsnummer. Framför en reser sig ett storslaget monument, Khazneh (betyder skatt), en förmodad farao Hazne Fir'auns skattkammare från Moses tid. Men troligare är det ett mausoleum byggt för kung Aretas IV som regerade mellan år 9 före vår tideräkning till år 40 efter vår tideräkning. Några forskare anger mausoleet höra till hans föregångare Aretas III eller Obodas II i stället. Byggverket är förmodligen områdets äldsta och har kanske använts som tempel men framför allt är det en gravhelgedom och visar tydlig influens från grekernas arkitektur.

Med några timmars mellanrum förändras ljusets reflektioner i sandstenen. Skatt-kammaren är väl bevarad mot vinderosion eftersom byggnaden står i ett skyddat läge vid torget i mitten. Den är 40 meter hög[7] och 30 meter bred. Att någon beskriver staden röd och andra liknar den med rost och honung får sin förklaring beroende på när på dagen man betraktar byggnaderna. På kvällsbelysningen blir Khazneh magisk.

Beduinerna som bor i Petraområdet är numera bofasta. Under 1970-talet började det jordanska kungahuset föra en politik att modernisera samhällslivet och erbjuda beduinerna fasta bostäder, skolgång och hälsovård.[8] Många av dem bodde tidigare i monumentkamrarna men fick flytta. Idag får de sin försörjning genom den växande turismen. De kan hyra ut sina kameler och åsnor till guider i området, och en del får en behövlig extra inkomst genom att arbeta på de nya utgrävningsplatserna.

Turisterna i Petra erbjuds att åka i hästvagn, rida på häst, kamel eller åsna (eller bara transportera sina ryggsäckar och bag) för att underlätta dem att hinna se så mycket som

[7] Motsvarar 13 våningshus.

[8] Idag utgör beduinerna av olika stammar cirka 3 procent av landets befolkning.

möjligt av området. Varje år besöks platsen av cirka 500 000 turister (2017); det är över tio gånger fler än för tio år sen.

Besöket i Petra är fridfullt och ingen guide besvärar en. Men ett och ett annat åsnesto med föl vet inget om gästfriden och kan börja följa efter en. Sätter man sig går hon direkt till ryggsäcken, hittar dragkedjan och börjar dra för att öppna fickan. Det är bara att ge sig av eftersom hennes enträgenhet inte låter en sitta och vila eller blicka i lugn och ro över den soldränkta fornmetropolen. ”Envis som en åsna!”, heter det inte så?

I väntan på turister. *(Foto: Maria Almen)*

I hjärtat av Petra

På många ställen skimrar mineralutfällningarna som halvädelstenar nära nog i regnbågens färger. Bergarten är huvudsakligen av kalksten och en blandning av granit och sandsten. Om man vill se hela området kräver det mer än ett endagsbesök. Till vissa byggnader, så som det bysantinska klostret Ad-Deir och kult- och offerplatsen Zib Attuf, måste man gå uppför trappor och stigar. Att komma fram till klostret kan ta mer än en timme och mindre än en timme till offerplatsen. Bara till klostret är det en två kilometers lång stigning med över 800 trappsteg, men man kan också rida dit på en åsna. Längs stigen passerar man mindre gravar, eremitgrottor, tricliniumer[9], offerplatser, nischer och nabatéiska inskriptioner. Väl framme lär utsikterna vara mödan värt.

[9] Kammare. Latin: På matbordets tre sidor placerade bänkar, matsal.

Obeliskkammaren[10] på två våningar visar tydligt egyptiska influenser blandad med grekisk-romersk arkitektur. Nabatéiska stenhuggare arbetade med fasaderna uppifrån och ned utan byggställningar på grund av brist på trä. De stora kamrarna behöver inget stöd för taken, rummen är fyrkantiga och höga vilka automatiskt inger en vördnadsfull känsla. Däremot följde fristående byggnader den hellenistiska byggtekniken med stöd av valvbågar.

Tricliniumet är en helig kammare och matsal med bänkar där nabatéerna höll årligt återkommande ceremonier för att hedra gudarna och kungarna eller de döda. Vid kultutövningen ingick en festmåltid med vin som intogs i romersk stil halvt liggande med stöd av vänstra armbågen. Monumenten byggdes till för själva gravceremonier och den avlidne hade begravts någon annanstans på en okänd plats längs karavanvägen.

Den största kungliga gravhelgedomen Urn (nedan) antas ha byggts år 70 efter vår tideräkning. Inne i Urn-kammaren stämde tre besökare in i en sång: ”Härlig är jorden, härlig är Guds himmel, skön är själarnas pilgrimsgång…” Rummet är cirka 17x19 meter och användes under den bysantinska tiden på 400-talet som en provisorisk kyrka. Nabatéerna använde kammarens inre rum som måltidssal till de dödas ära. Man har hittat bevis som tyder på att dessa minnesstunder ägde rum två gånger om året. Efter måltiden ansågs matservisen oren och därför krossades all till denna minnestund specialtillverkad keramik och kastades utanför.

I Urns närhet finns ett namngivet gravmonument från år 130 som hör till Sextius Florentinus. Han var guvernör i det romerska Arabien. Han hade uttryckligen velat ha sin sista viloplats i konungastaden Petra.

---

[10] Också kallad triclinium.

Gudinnorna i nabatéernas pantheon

Nabatéerna dyrkade framför allt tre gudinnor: Al-Uzza, den mäktiga gudinnan för skönhet, kärlek och krig, Allat som var källornas och fertilitetens gudinna och Manat, ödets gudinna. Dessa var döttrar till den största guden. Al-Uzza dyrkades som Petras jungfruliga och största gudom. Ruiner av ett stort tempel till Allats ära finns i Wadi Rum 70 km nordöst om Akaba. Gudinnadyrkan som övertagits från sumererna och assyrierna var den vanligaste formen av gudadyrkan långt före den av manliga profeter grundade monoteismens uppkomst i Mellanöstern.

Nabatéerna övertog antagligen edomiternas gud, Dushara, till sin högsta gudom. ”Dhu” betyder härskare och ”shara” var namnet på ett berg norr om Petra. Symbolen för honom framställdes i form av ett fyrkantigt stenblock, ofta i svart basalt. I likhet med israeliterna tycktes nabatéerna ha haft teologiska betänkligheter mot att avbilda sina gudar. De föredrog en enkel kvadratisk sten som gudasymbol (*betyl*), vilken ofta också utgjorde ett enkelt altare där man brände rökelse. Särskilt ravinleden Al-Siqs väggar har många enkla inkarvade religiösa symboler som i forna tider uppfordrade passerande till vördnad. När nabatéernas kultur spreds antog grekerna att Dushara var densamma som Dionysos med den skillnad att Dionysos var en relativt underordnad gud jämfört med Dusharas höga ställning som bergens höggud. På en av Petras bergshöjder[11] finns Zib Attuf, en plattformad offerplats för ritualer. Man antar att den steniga kultplatsen som ligger under bar himmel var tillägnad Dushara och gudinnan Al-Uzza. Man gav guden djuroffer, men det finns bevis för att den forntida religiösa offerplatser även använts för människooffer.

Ett stort intresse har dessa så kallade Djinblock väckt hos arkeologerna. De är solida stenblock uthuggna i berget. Namnet har getts av västerländska forskare, men beduinerna kallar dem idag för cisterner, *sahreej*. Djin är arabernas andeväsen som Allah har skapat. Man har listat cirka 30 sådana block med okänt byggår. Blockens betydelse är ännu okänd men de kan förslagsvis vara symbolen för guden Dushara som rests som skyddsväktare över viktiga platser. Formen har likheter med helgedomen Ka’ba i Mekka som varit en gammal förislamisk kultplats med sten som föremål för gudsdyrkan.

När profeten Muhammed efter sin seger över Mekka (år 630) slog sönder alla arabers gamla avgudabilder sparade han den svarta heliga stenen[12] av Kaba. Han lär ha visat vördnad och respekt för de arabiska kvinnliga gudinnorna även om de inte skulle godkännas längre. Enligt legenden skulle ängeln Gabriel ha överlämnat stenen till Abrahams första son Ismael.

---

[11] 1035 meter över havet och 190 meter över Petras centrum.

[12] En meteorit.

Själva stenkulten lär ha instiftats av Abraham med sonen Ismael, judarnas och arabernas gemensamma förfader.

Världens underverk

Petra är grekiska och betyder ”sten”. Staden upptogs i UNESCO:s världsarvslista 1985. Genom en global omröstning den 7 juli 2007 utsågs Petra till ett av världens sju nya underverk. Innan dess hade många arkitekter ansett staden som ett åttonde gamla världens underverk. Den forna staden hade som mest 30 000 innevånare som levde på omfattande jordbruk. De bodde i förorter i fristående en- eller tvåvåningshus runt centrala gårdar med trånga gränder. Arkeologerna tror att man idag grävt fram endast tre procent av hela staden.

Själva stadskärnan består av tempel, palats och gravkamrar, idag med cirka 800 bevarade byggnader. Den största i omfånget, också direkt uthuggen i sandsten, är amfiteatern som hade plats för upp till 3000 åskådare, senare efter utbyggnad för 5000. Teatern grävdes fram 1962.

Genom hela centrumet leder en halvmil lång och sex meter marmorbelagd kolonngata flankerad med tempel, det största är imponerande Qasr el-Bint som är stadens enda fristående tempel, offentliga byggnader och marknadsbodar. I avenyns ena ända reser sig ett elegant nymfeum, ett helgedom tillägnad gudinnan Al-Uzza och i andra ändan reser sig en triumfbåge. Hur storslaget har Petra inte varit över ett halvt millennium! Och ännu är det, som en hänförande ruinstad.

Med lite fantasi kan man föreställa sig en hisnande syn av gudomligt vackra byggnader med färglagd puts med pilastrar och målade ornament, marmorbelagda gator och kolonnavenyer, parker, fontäner och imponerande vattenfall med grönska och olivlundar; för att inte tala om vällukter av rökelse och myrra som spred sig från templen och heliga urgröpta nischer i bergsväggar. Bland exportvaror bjöds också exotiska djur som apor, antiloper och påfåglar som sattes ut i trädgårdarna. Exotiska genljud blandades med karavanbjällror och sorl från marknadsplatser – kanske ljöd det också tvåpipiga flöjtinstrumentet *aulois* extatiska toner från närliggande bankettsalar? – Sinnebilder från det orientaliska välståndet i det magnifika Petra!

Arkeologisk forskning

Man får kontinuerligt fram nya fakta om Petra genom pågående utgrävningar. I området finns jordanska, franska, schweiziska, amerikanska, svenska och finska arkeologer och vetenskapsmän som räknar med att det finns arbete för flera hundra år framöver.

Men man vet inte idag så mycket om nabatéernas vardagsliv eftersom deras efterlämnade stenristningar och skrifter i huvudsak beskriver kungliga händelser och religiösa

föreställningar. Så sent som 1993 hittade man i Petra 152 förkolnade papyrusrullar från 500-talet men även de innehöll rika familjers räkenskaper och testamenten, uppgifter om odlingsmark, hus och slavar på grekiska. Där kunde man läsa att vin, vete och frukt var de vanligaste odlingsprodukterna i området. Den finska filologen, papyrologen och antikforskaren Jaakko Frösén anlitades som expert för att tolka rullarna[13]. I dem framkommer att nabatéerna talade tre språk men använde det grekiska alfabetet i skrift vilket gör att man idag kan studera hur arabiska lät på den tiden[14].

Utgrävningar ger även utrymme för en tolkning att nabatéerna skrev på två skriftspråk där det ena skulle ha använts till hemlig kommunikation inom gruppen. I området fanns flera olika thamudiska alfabet i bruk. Nabatéernas skrivstil att skriva ihop bokstäverna till skönskrift har kommit att ge upphov till den arabiska skrivstilen.[15]

Man har tidigare trott att Petra ödelades efter två jordbävningar åren 363 och 551 men texterna visar att stadens administration fungerade helt normalt fram till 590-talet vilket tyder på att det gjorts omfattande reparationer efter katastroferna för att livet ska fortsätta. Petra måste ha övergivits först tidigaste på 600-talet.

Idag leder Frösén utgrävningar som ska undersöka avlagringar vid Arons berg i närheten av Petra. Från papyrustexterna framgick att det ska finnas ett pilgrimscentrum, vilket forskarna mycket riktigt kunde lokalisera till platån på Arons berg. Där grävde den finska forskargruppen fram ruiner av nabatéiskt tempel från 400-talet och själva centrumet under nästan tre meters jordlager. Man gjorde också upptäckten av ett kristet kloster. Moses bror Aron som tros vara begraven där är en central gestalt för de abrahamitiska religionerna: judendomen, kristendomen och islam.

Arons berg användes av nabatéerna som vaktpost över Arabdalens karavanled. Idag står ett islamiskt helgedom (*weli*) på bergets toppen där Arons reliker sägs ligga i en sarkofag.

Läser man om romarnas historia finns inte mycket, om ens alls, något om det romerska Arabien som skulle ha intresserat västerländska historieskrivare.[16] Men idag pågår i Jordanien

---

[13] 2018 fick forskarna full tillgång till alla rullarna med översättningar till engelska.

[14] I arabisk skrift utelämnas vokalerna vilket inte grekiskan gör.

[15] Tusentals stenristningar i Petra och i Hegra (Saudiarabien) visar tydligt att det arabiska alfabetet som idag används har sin upprinnelse i nabatéernas skrivtecken.

[16] Att araberna inte besöker nabatéers boplatser eller saknar intresse för sitt eget folks historia beror på att platserna varit under förbannelse p.g.a. att Muhammed i Koranen särskilt varnar för mång-gudadyrkan som nabetéerna bedrev och hade vägrat ta emot förislamiska profeter med monoteistiskt budskap. Deras klippstäders förstörelse var en varning och Allahs hämnd på gudsförnekare. (En hel stad i Oman sjönk i ett enormt slukhål.) Besök på platserna tillåts turisterna och arkeologerna.

en storskalig arkeologisk forskning som ännu kan bidra med nya uppgifter om det folkslag som dök upp i historien cirka 300 år före vår tideräkning och tog plats bland Mellanösterns högkulturer under cirka 500–700 år. Vart nabatéerna så gåtfullt försvann som folk, förklaras genom att de övergick till ett nomadiskt liv och försvann från händelsernas centrum. En uppfattning är att de eventuellt skulle ha övergått till att använda grekiska språket och med tiden konverterat till kristendomen.

Men däremot är historikerna mer säkra på att nabatéerna var frihetsälskande nomader med lika rättigheter mellan könen och de ansåg att folk som bodde i hus lätt kunde underkuvas av andra. Men under större kulturella förändringar av deras områden började detta ökenfolk bygga hus, men inte vilka hus som helst, utan magnifika palats för gudar och kungar. Som nomader behövde de inte keramik eller vattenledningssystem för den delen, men helt plötsligt tillverkade de keramik av häpnadsväckande kvalité; med andra ord, vad de en företog sig blev de mästare i det. Det finns teorier om att nabatéerna genom handel kom i kontakt med skiftande kulturer i Mellanöstern, Egypten, Asien och framför allt i Kina, och att de helt enkelt lärde sig att kopiera och tillämpa andra kulturers kunskaper.

Man kanske skulle kunna säga att nabatéerna återgick till det liv som de allra mest värdesatt från början, att leva ett fritt liv, innan arkeologerna hittar en bättre förklaring.

Text och foto: Tarja Salmi-Jacobson, 2019

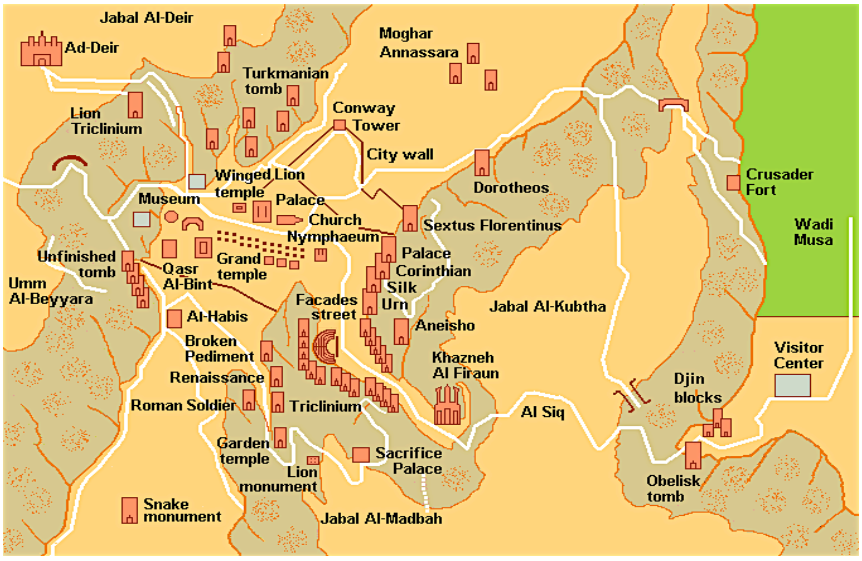

Karta över Petra. (Public Domain.)